

PIFS E-COMMERCE
NGAAHI NĀUNAU
TOKONI KI HE PISINISI

KO HONO NGĀUE'AKI 'O E
FEFAKATAU'AKI FAKAKOMIPIUTA
KE TOKONI'I 'A E
PISINISI TAKIMAMATA
'I TONGA 2024

Ko ha taumu'a ki hono ma'u ha kau kasitoma lahi ange 'i he 'initaneti.

Pacific
E-commerce
Initiative

PACIFIC ISLANDS FORUM

FAKAHOKOHOKO 'O E NGAAHI ME'A 'OKU 'ASI

TALATEU MEI HE SEKELETALIATI 'O E KAUTAHA PASIFIKI	4
KUPU 1: KO E HĀ 'OKU TOTONU AI KE HIKI KI HE 'INITANETI? KO E HĀ 'OKU TOTONU AI HE TAIMÍ NI?	6
KUPU 2: KO E HĀ 'A E NGAahi FOUNGA KEHEKEHE KE HIKI KI HE 'INITANETI?	7
KUPU 3: KO E HA 'A E NGAahi FAKAMOLE 'OKU TOTONU KE FAKAKAUKAU KE TO'O HO'O PISINISI HE HIKI KIHE INITANETI?	10
KUPU 4: KO E FAKATOKANGA'I 'I HE 'INITAINE.	13
KUPU 5: MA'U 'A E TOTONGI 'I HE 'INITAINE.	15
KUPU 6: TALANGOFUA KI HE NGAahi LAO MO E TU'UTU'UNI.	18
KUPU 7: NGAahi TOKONI KI HE MALU: MALU'I HO'O PISINISI 'I HE 'INITANETI.	20
KUPU 8: TOE FAKAMATALA.	22
KAU MEMIPA 'O E KULUPU FAKAMATALA'I 'O E SEKITO	23

TALATEU MEI HE SEKELETALIATI 'O E KAUTAHA PASIFIKI

'I he ngaahi ta'u kuo 'osi atu, kuo hoko 'a e fefakatau'aki fakakomipiuta ko ha taumu'a mahu'inga ki he 'Ōfisi 'o e Kautaha 'a e Ngaahi 'Otumotu 'o e Pasifiki. 'Oku mau ngāue mālohi 'i he tafa'aki ko 'eni koe'uhi 'oku mau tui 'e lava 'e he fefakatau'aki fakakomipiuta 'o tokoni'i e ngaahi pisinisi 'o e Pasifiki ke nau ikuna'i 'enau ngaahi faingata'a fakafa'unga pea ma'u ha tu'unga fe'au'auhi lelei 'i he māketi fakamāmani lahi.

Ko 'emau ngaahi ngāue mo e ngaahi ngāue 'a homau ngaahi hoa ngāue 'oku fakahoko ia 'i he malumalu 'o e Polokalama Fefakatau'aki Fakakomipiuta 'a e Pasifiki pea fakahinohino'i 'e he Founga Ngāue mo e Palani Fakafonua ki he Fefakatau'aki Fakakomipiuta 'a e Pasifiki. 'Oku fenāpasi 'eni mo e tafa'aki 'o e Tekinolosia mo e Fetu'utaki 'i he Founga Ngāue 2050 mo 'ene palani fakahoko ngāue.

'I he'emau hoko ko ha kautaha fakafonua, ko homau fatongia ke tokoni'i 'emau Kau Mēmipa 'o e Folouma ke nau ngāue fakataha ke a'usia 'enau ngaahi taumu'a, he 'e lava 'e he ngāue fakataha 'o tokoni ke tau fakahaofi 'a e taimi, pa'anga, pea ma'u ha ngaahi ola lelei ange. 'Oku fakamatala'i 'e he Founga Ngāue mo e Palani Fakafonua ki he Fefakatau'aki Fakakomipiuta 'a e Pasifiki 'a e fiema'u ke ngāue fakataha ke fakatupulaki 'a e ngaahi poto'i ngāue fefakatau'aki fakakomipiuta ma'a 'etau fanga ki'i pisinisi iiki. Ko hono teuteu'i 'o e ngaahi nāunau tokoni ki he pisinisi fefakatau'aki fakakomipiuta ko ha founga ngāue fakapotopoto ia ke fakahoko'aki 'eni. Ko 'emau ngaahi nāunau tokoni kuo 'iloa

lelei ia 'i he fonua pea kei hokohoko atu 'ene poupou'i 'a e ngaahi pisinisi 'o e Pasifiki 'i he'enau fononga fakakomipiuta.

'Oku mātu'aki mahu'inga 'a e inu kava 'i he anga fakafonua Tonga. 'Oku poupou'i 'e he Founga Ngāue Fakafonua ki hono Fakatupulekina 'o e Kava 'a e Pasifiki 'a e ngāue'anga kava ke tupulaki mālohiange pea poupou'i 'a e kakai mo e ngaahi pisinisi 'o hotau fonua, tautautefito ki he ngaahi fonua 'oku nau tō kava hangē ko Tonga. Koe'uhi ko hono mahu'inga fakafonua pea mo hono māketi mo e malava ke hū atu ki tu'apule'anga, ko e kava ko e taha ia 'o e ngaahi nāunau tokoni fefakatau'aki fakakomipiuta mahu'inga 'e tolu ma'a Tonga.

Fakatatau ki ha founga ngāue tatau, 'a ia ko e anga ia 'o 'emau ngāue fakataha, kuo 'aonga ki he'emau ngaahi nāunau tokoni 'a e ngaahi poto'i ngāue 'a e kau mataotao fakalotofonua mo e kau taki pisinisi ke fakapapau'i 'oku tali 'e he nāunau tokoni takitaha 'a e ngaahi fiema'u mo'oni 'a e kau 'aonga mo e sekitoa.

'Oku ou fakamālō'ia 'a e fengāue'aki fakataha ko 'eni 'a e ngaahi kupu fekau'aki fakapule'anga mo taautaha pea 'oku ou fakaamu 'e ma'u 'e he'etau fanga ki'i pisinisi iiki 'a e lavame'a kotoa pē 'i he'enau fononga fakatekinolosia.

Zarak Khan

Director Programmes and Initiatives
Pacific Islands Forum Secretariat

KO E HĀ 'OKU TOTONU AI KE HIKI KI HE 'INITANETI? KO E HĀ 'OKU TOTONU AI HE TAIMÍ NI?

'Oku mahu'inga 'aupito 'a e hiki ki he 'initaneti ma'ae ngaahi pisinisi, tautautefito ki he sekitoa takimamata, 'a ia ko e konga lahi ia 'o e tu'unga faka'ekonomika 'o Tonga, 'o ne fa'u 'a e peseti 'e 25 'o e GDP. Kuo liliu lahi 'a e 'ulungaanga 'o e kau konisiuma ki he ngaahi polokalama faka'ilekitulonika, pea ko e 'uhinga ia kuo mau fa'u ai 'a e naunau ngāue ko'eni ma'au, ko e kau pisinisi 'i he sekitoa takimamata. Ko 'emau taumu'a ke 'oatu ha 'ilo mahu'inga, ngaahi fakatātā, fetu'utaki, mo e ngaahi akonaki ke tokoni atu ki ho'o lavame'a 'i he fononga faka-E-commerce.

'I he 'aho ni, 'oku tomu'a totongi 'e he kau folau tokolahi 'enau nofo'anga, ngaahi 'ekitiviti, mo e fefononga'aki 'i he 'initaneti kimu'a pea nau toki a'u mai. 'I ho'o hiki ki he 'initaneti, te ke lava ai 'o a'u ki he ngaahi fiema'u 'oku tupu mo ha kakai tokolahi 'i mamani, 'o 'oatu ha faingamālie ki ho'o pisinisi ke fe'au'auhi 'i he maketi fakavaha'apule'anga. Ko ha faingamālie lahi eni ki he ngaahi pisinisi iiki mo lotoloto (MSMEs) 'i Tonga ke a'u ki ha kakai tokolahi fakavaha'apule'anga.

'I māmani kotoa, na'e tupu 'a e fakatau E-commerce 'aki 'a e peseti 'e 60 mei he 2016 ki he 2022, 'o ne fa'u ha ngaahi faingamālie fo'ou ki he ngaahi pisinisi 'i he maketi fakalotofonua mo fakavaha'apule'anga.

Ko e maketi takimamata 'o Tonga, mo 'ene ngaahi me'a makehe mo mo'oni, 'oku 'i ai 'ene tohoaki'i makehe 'oku fiema'u ke fakahā mahino mo lelei ke tohoaki'i 'a e kau folau 'o e 'aho ni 'oku nau poto he tekinalosia faka'ilekitulonika. Ko e toloi 'o e hiki 'e malava ke mole ai ha ngaahi faingamālie, he 'oku 'amanaki 'a e kau kasitomā 'o onopōni ke faingofua 'a e totongi 'i he 'initaneti.

'I he me'a 'a Tonga, 'oku 'i ai 'a e ngaahi polokalama hange ko e Tonga E-Commerce Strategy and Roadmap ke poupu'u 'a e ngaahi pisinisi, 'a ia 'oku 'uhinga ia 'oku 'i ai 'a e poupuu fakapule'anga ke tokoni atu ki ho'o lavame'a 'i he feitu'u 'o e tu'uaki faka'ilekitulonika.

KO E HĀ 'A E NGAARI FOUNGA KEHEKEHE KE HIKI KI HE 'INITANETI?

'Oku 'i ai 'a e ngaahi founga kehekehe ke hiki ki he 'initaneti, mo e ngaahi founga kehekehe, ngaahi totongi, mo e kakai 'oku nau faka'aonga'i.

1. 'Oku manakoa 'aupito 'a e mitia fakasōsiale 'i Tonga pea mo tu'apule'anga, 'aki 'a e kakai 'e pilliona 'e 3 'oku nau faka'aonga'i 'a e [Facebook](#). Ko ha founga

lelei ia ke a'u ki he kau kasitomā, tu'uaki kapau 'e fiema'u, pea ke fakatokanga'i koe 'e he kau folau fakavaha'apule'anga 'oku nau fie 'ilo lahi ange ki ho'o hotele kimu'a pea nau toki totongi. Na'e lekooti 'a e kau faka'aonga'i Facebook 'e toko 73,000 'i Tonga 'i Tisema 'o e 2023, 'a ia na'e fe'unga mo e peseti 'e 66 'o hono kotoa 'o e tokolahi 'o e kakai. Ko e Instagram, mo hono kau faka'aonga'i 'e pilliona 'e 2.5, ko ha fili lelei ia, 'o fakafōtunga lahi ange 'i hono fakahā 'o e ngaahi 'ata tohoaki'i 'o ho'o pisinisi 'o 'ikai ko hono 'oatu pe 'o e fakamatala. Ko e peesi [TongaTravelForum](#) 'oku 'i ai hono kau muimui 'oku laka hake 'i he toko 7,000, pea 'oku ne tohoaki'i 'a e kau folau 'oku nau mahu'inga'ia 'i hotau fonua.

2. Ko e ngaahi maketi fefolau'aki ko ha founga lelei ia ke a'u ki ha kakai tokolahi, 'oku nau mahu'inga'ia 'i ha totongi fe'unga. Ko e ngaahi maketi hange ko e [Airbnb](#), [Booking.com](#), [TripAdvisor](#), [GetYourGuide](#) mo e [Viator](#) 'oku malohi koe'uhi 'oku nau tohoaki'i ha kakai fakavaha'apule'anga pea 'oku nau 'oatu ha ngaahi founga fakatahataha ki he totongi mo e totongi, 'i he ngaahi founga kehe. 'Oku angamaheni 'aki 'e he kau kasitomā 'enau totongi 'i he 'initaneti ki he maketi, pea 'e lava leva 'e he maketi 'o totongi 'a e hotele 'aki ha totongi pangikē. Ko e ngaahi founga fakalotofonua, 'oku si'isi'i ange 'enau ngaahi founga ngāue, 'oku kau ai 'a e Vava'u mo e [Takimamata 'a Tonga](#). 'Oku mahu'inga ho'o 'i ai 'i he misini kumi 'a Google, 'o kau ai 'a e fakamatala ho'o pisinisi, tu'u'anga, mo e fakafuofua 'a e kau faka'aonga'i.
3. 'E lava foki ke ke fakatupu ho'o uepisaiti pe 'a'au, mo ha hingoa makehe, fokotu'utu'u mo e ngaahi kanoni. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi me'angāue faingofua 'i he 'initaneti mo e ngaahi sipinga ke tokoni atu ke ke kamata mei he 'uluaki. Ko e [SiteMinder](#) ko ha fili lelei ia ki hono langa ha uepisaiti ki he nofo'anga, he 'oku kau ai ha sisitemi totongi. 'Oku tu'uaki 'e he [Tahi Tonga](#) 'a 'enau ngaahi 'eva 'i he'enu uepisaiti pe 'anautolu. Ka neongo ia, 'e lava ke faingata'a ke tohoaki'i ha kakai tokolahi, pea ko hono fokotu'u ha ngaahi sisitemi totongi mo e totongi 'oku lelei 'e lava ke fu'u mamafa. Ko e fili ko 'eni 'oku fa'a fe'unga ange ia mo e ngaahi pisinisi 'oku nau 'osi pule'i lelei 'a e Mitia Fakasōsiale mo e ngaahi founga Fakamaketi.

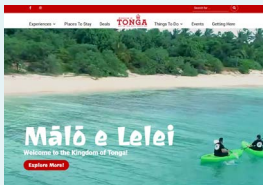
Faka'osi, 'oku mahu'inga 'aupito ha tu'asila 'imeili 'oku ngāue ki hono pule'i ho'o pisinisi 'i he 'initaneti. 'Oku ne faka'atā koe ke ke fetu'utaki mo e kau kasitomā pea 'oku fa'a fiema'u ia ke lesisita ki he ngaahi me'angāue hange ko e Meta Business Suite, ngaahi maketi, mo e ngaahi founa pisinisi kehe.

Ko e ngaahi lelei mo e kovi tefito 'o e ngaahi founa 'oku lava ke ngāue'aki:

	Ngaahi lelei	Ngaahi kovi
Ngaahi polokalama fakasōsiale	<ul style="list-style-type: none"> - Ma'ama'a ke fakahoko. -Faingofua hono fokotu'u. - Faingofua'ia 'a e fetu'utaki hangatonu mo fakafo'ituitui mo ho'o kau mamata. 	<ul style="list-style-type: none"> - 'Oku ne 'oatu 'a e ngaahi me'a ngāue tefito pē. - Ko e ngaahi founa totongi 'i Tonga 'oku 'ikai lava ke fakafehokotaki ia mo e ngaahi mitia fakasōsiale.
Uepisaiti 'a'au	<ul style="list-style-type: none"> - 'E lava ke fehokotaki mo ho'o 'akauni pangikē 'i Tonga. - Pule'i kakato 'a e tisaini, kakano, mo e a'usia 'a e kau ngāue'aki. 	<ul style="list-style-type: none"> - 'Oku fiema'u ha fakamole lahi ki hono fokotu'u 'i he kamata'anga pea mo hono tauhi hokohoko atu. - 'Oku 'ikai faingofua ke fakafehokotaki mo e ngaahi founa kehe (tauhi tohi mo'ua, tauhi koloa, 'imeili), 'a ia 'e lava ke ne faingata'a'ia'i 'a e ngaahi ngāue.
Ngaahi maketi	<ul style="list-style-type: none"> - A'u ki ha kakai tokolahi 'aki ha fakamole si'isi'i. - Kau ai 'a e ngaahi founa totongi kuo 'osi fokotu'u ma'a e ngaahi fefakatau'aki faingofua. 	<ul style="list-style-type: none"> - Fakangatangata 'a e malava ke fakafo'ituitui 'i 'a e faka'ilonga fakapisinisi, a'usia 'a e kasitomā, mo hono fakahā atu 'o e koloa.

AKO FAKAEKEKE: TONGA TOURISM

Choose from a range of accommodation options

Ko e ngaahi nofo'anga 'e 50 tupu 'oku 'i he tongatourism.travel, ko e uepisaiti faka'ofisiale 'o e fefolau'aki 'a Tonga.

'E lava ke kumi 'e he kau 'a'ahi Tonga 'a e ngaahi fili nofo'anga 'o fakatatau ki he vahefonia mo e fa'ahinga koloa 'i he uepisaiti, 'a ia 'oku toe lisi ai 'a e ngaahi a'usia kehekehe, ngaahi me'a ke fai mo e ngaahi fakatau

fakamuimitaha 'o e fefononga'aki 'i Tonga .

Ke tokoni ki hono faka'uli 'o e fefononga'aki ki he uepisaiti, 'Oku poupuu'i 'a e ngaahi feinga faka'ilo 'o fakafou 'i he peesi Facebook ko e [ThisIsTonga](https://www.facebook.com/ThisIsTonga). Ko e peesi ni 'oku laka hake he toko 50,000 'a e kau muimui pea 'oku pule'i mo fakafou ma'u pe 'e he timi fakamaketi 'a e Potungae Takimamata 'a Tonga.

Neongo 'oku 'ikai ke 'omi 'e he uepisaiti pe ko e peesi Facebook 'a e ngaahi fakalelei'anga 'o e booking pe totongi, 'Oku nau 'oatu ha founa lelei ke fakalahi 'a e 'asi 'i he 'initaneti 'aki 'a e si'isi'i taha 'o e feinga. Fakatou'osi 'a e uepisaiti mo e peesi Facebook 'oku 'ikai ke 'omi 'e he booking pe totongi 'a e ngaahi fakalelei'anga, ka ko ha founa lelei ia ke sio ki ai 'i he 'initaneti 'aki 'a e si'isi'i 'aupito.

KO E HA 'A E NGAahi FAKAMOLE 'OKU TOTONU KE KE FAKAKAUKAU'I KE 'AVE HO'O PISINISI 'I HE 'INITAINE?

Ko hono hiki ho'o pisinisi ki he 'initaneti 'oku kau ai ha ngaahi fakamole kehekehe 'oku totonu ke ke tokangaekina. 'I lalo heni, 'oku mau fakamatala'i 'a e ngaahi fakamole angamaheni mo e ngaahi fakamole makehe fakatatau ki ho'o founga ngaue.

Ngaahi fakamole angamaheni ki he ngaahi channel kotoa pe:

1. Kanokato Fakamāketi

Ke tohoaki'i mai 'a e kau kasitomaá 'i he 'initaneti, te ke fie ma'u ha ngaahi 'ata 'oku tu'unga lelei, ngaahi vitiō nounou, mo ha ngaahi nāunau fakamāketi fakakomipiuta. Hange ko 'eni, ko hono ngaohi 'o ha vitio faka'ilo miniti 'e 1 'e ha kautaha fakapalofesinale 'i Tonga 'e lava ke fakamole 'i he TOP 1,500.

2. Ngaahi me'angāue

Ko ha smartphone mo ha me'a-faka'ata lelei mo ha me'a-faka'ata fe'unga 'oku mahu'inga ia ki hono to'o 'o e ngaahi 'ata lelei mo hono pule'i 'o e miŋia fakasōsialé. Ki hono pule'i 'o e ngaahi tu'unga mo e polokalama fakakomipiuta lahi, 'oku fokotu'u atu ha komipiuta to'oto'o pe tablet.

3. 'Inivesi taimi

Ko hono fakalele ha pisinisi 'i he 'initaneti 'oku fie ma'u ki ai ha taimi. Te ke fie ma'u ke fakafou ma'u pē 'a e fakamatala 'o e koloá pe ngāué, fa'u ha ngaahi fakamatala fakamāketi, pule'i 'a e ngaahi puké, tali 'a e ngaahi fehu'i 'a e kasitomaá, mo 'analaiso 'a e fakamatala 'a e kasitomaá.

4. Fehokotaki'anga 'Initaneti

'Oku mahu'inga 'aupito ha fehokotaki'anga 'initaneti falala'anga. Kapau 'oku si'i hifo ho'o bandwidth 'i he 1 Mbps, 'e tuai 'a e ngaahi ngaue tefito hange ko hono 'oatu 'o e ngaahi 'ata pe 'ave 'o e ngaahi 'imeili, 'o 'ai ai ke faingata'a ke tauhi 'a e fetu'utaki 'a e kasitomaá.

5. Ngaahi Fe'ave'aki Fakavaha'apule'anga mo e Ngaahi Tu'unga Fetongi Pa'anga

Kapau 'oku ke fakatau atu fakavaha'apule'anga, fakapapau'i ke factor 'a e ngaahi fakamole 'oku fekau'aki mo e fefakatau'aki pa'anga mo e fe'ave'aki pa'anga 'i he kolosi-'i he kau'afonua, 'a ia 'e lava ke kehekehe 'o makatu'unga 'i he ngaahi tu'unga 'oku ke faka'aonga'i.

Ngaahi Fakamole Pau ki he Ngaahi Maketi

1. Ngaahi Komisoni Palataisi

'I hono faka'aonga'i 'o e ngaahi tu'unga fakavaha'apule'anga 'o e booking hange ko e Airbnb pe Booking.com, 'amanaki ke totongi 'a e ngaahi komisoni 'o e takatakai 'i he 15-22% ki he fefakatau'aki. Ko e ngaahi totongi ko 'eni 'oku ne 'ufi'ufi 'a hono faka'aonga'i 'o 'enau tu'unga, fakamaketi, mo e ngaue ki he totongi.

Ngaahi Fakamole Pau ki he Ngaahi Tu'unga 'o e Mitia Fakasōsiale

1. Tu'uaki

'Oku faka'atā 'e he ngaahi tu'unga mitia fakasōsiale hangē ko e Facebook, Instagram, pe TikTok ke ke a'u ki ha kau fanongo tokolahi. Mahalo te ke fie ma'u ke vahe'i ha patiseti ki he faka'ilo, 'a ia 'e lava ke ma'ulalo 'o a'u ki he TOP 10 'i he 'aho, 'o fakatatau ki ho'o ngaahi taumu'ā.

Fakalalaka 'o e Uepisaiti

1. Fakalalaka 'o e Uepisaiti

Ko hono langa ha uepisaiti 'e lava ke kehekehe 'a e fakamole 'o fakatatau ki hono faingata'a mo e ngaahi ngaue. Mahalo te ke fie ma'u ke outsource 'a e fakalalaka 'o e uepisaiti ki ha mataotao 'i he ICT, 'a ia 'e lava ke fakamole lahi kapau 'oku ke fie ma'u ha sisitemi booking, matapa totongi, mo e ngaahi me'angaue 'analaiso.

2. Tokanga'i Hokohoko

Ko hono fakalele 'o ha uepisaiti 'oku kau ai 'a e ngaahi fakamole hokohoko hange ko e lesisita 'o e domain (TOP 20-60 'i he ta'u), hosting (TOP 5-100 'i he mahina), mo e ngaahi plugins kehe pe ngaahi tohi fakamo'oni malu'i ke malu'i ho'o uepisaiti.

AKO FAKAEKEKE: LITTLE ITALY HOTEL & RESTAURANT

'Oku faka'aonga'i 'e he Little Italy Hotel and Restaurant 'a e ngaahi fili tefito 'e tolu ke fakahaa'i 'enau ngaahi koloa mo e ngaahi ngaue 'i he 'initaneti: 'Oku nau pule'i 'enau mitia fakasosiale mo e kau muimui [Facebook](#) 'e toko 20,000 nai, fakalele 'enau [uepisaiti](#), mo faka'aonga'i 'a e ngaahi maketi.

'Oku fakahaa'i 'e he tokotaha 'oku 'a'ana 'a e mahu'inga ke ma'u ha fehokotaki'anga 'initaneti falala'anga mo vave koe'uhi 'oku fetu'utaki ma'u pe 'a e pisinisi mo e kau kasitoma 'e lava ke hoko mai mo e lolotonga. Ko e fakamole fakamāhina ki he 'initaneti 'oku 'ikai si'i hifo 'i he TOP 1,000. Ko hono pule'i 'o e mitia fakasōsialé 'oku fie ma'u ke tokanga 'a e kau ngāué 'i he 'aho kakatō. Ko e ngaahi fakamole kehe 'oku kau ai hono tauhi 'o e uepisaiti, ngaahi fakafō'ou malu'i mo e totongi lesisita fakata'u 'o e domain.

'Oku faka'aonga'i 'e he ki'i 'Itali 'a e [Expedia](#) mo e [Booking.com](#) ke fakatau atu hono ngaahi loki 'i he 'initaneti, mo e ongo kautaha 'oku totongi. 'Oku 'ikai ha toe totongi fakata'u pe fakamāhina ki hono ngāue'aki 'o e ngaahi maketi ko 'enī 'o fakalaka atu 'i he totongi 'o e komisoni.

Ko e taimi pē 'okú ke 'i he 'initaneti ai, 'oku mahu'inga ke fakatokanga'i mo tohoaki'i mai 'a e tokangá.

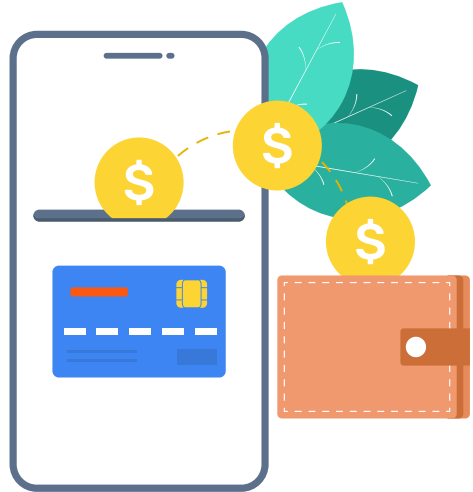
Fa'u ha fakamo'oni hingoa 'imeili 'oku kau ai ha ngaahi fehokotaki'anga ki ho'o ngaahi fakamatata 'i he mitia fakasosiale mo ho'o uepisaiti fakatāutahá, kapau 'oku ma'u.

- **Ngaahi netiueka fakasosiale:** Tokangataha ki he tu'unga lelei 'o ho'o ngaahi pou 'aki hono faka'aonga'i 'o e ngaahi 'ata tu'unga mā'olunga, ngaahi faka'ilonga fekau'aki, hashtags, mo e emojis. Na'a mo ha boost faka'apa'apa 'o e TOP 2 'i he mitia fakasosiale 'e lava ke fakalahi lelei ho'o kau fanongo pea 'omi ha fakafoki lelei 'o e 'inivesimeni.
- **Fakamaketi fakahangatonu:** Faka'aonga'i 'a e ngaahi me'angaue hange ko e Mailchimp ke 'ave 'a e ngaahi 'imeili 'oku fakataumu'a ki ho'o kau fakatau. Ko e maketi fakahangatonu ola lelei 'oku kau ai ha ngaahi pepa kuo fa'u lelei, ngaahi kemipeini kuo vahevahe, mo e ngaahi 'imeili 'otomētiki (hangē ko e ngaahi pōpoaki talitali lelei pe ngaahi foaki 'aho fā'ele'i).
- **Search Engine Optimisation (SEO):** 'Oku takiekina 'e he SEO ho'o fakahokohoko 'i he ngaahi ola 'o e misini kumi. 'Oku makatu'unga ia 'i he ngaahi me'a hange ko e ngaahi lea mahu'inga, tu'unga lelei 'o e kakano, mo e ngaahi fehokotaki'anga 'i loto.
- **Ngaahi Maketi:** 'I he ngaahi maketi, 'e lava ke ke poupou'i ho'o ngaahi lisi 'i ha ngaahi founa kehekehe. Ko e fakatātaá, 'i he Booking.com, ko hono 'oatu ha fakamole 'e lava ke ne 'ai ho'o nofo'angá ke hā lahi ange ki he kau folau 'eve'eva 'oku nau kumi ki honau nofo'angá 'i ho feitu'ú.
- Te ke lava foki 'o fakalahi ho'o uepisaiti 'a e 'asi 'i he ngaahi misini kumi 'aki 'a e ngaahi tu'uaki totongi. Hange ko 'eni, 'Oku 'oatu 'e he [Google Ads](#) 'a e ngaahi faka'ilo 'a e Google.
- **Analytics:** Faka'aonga'i 'a e ngaahi fakalelei'anga 'o e analytics 'i ho'o ngaahi halanga 'i he 'initaneti ke muimui'i mo fakalahi 'a e tokolahi 'o e kau 'a'ahi 'oku ke tohoaki'i (tu'unga 'o e ma'u 'o e kau fanongo) pea mo e tokolahi 'o e kau 'a'ahi ko 'eni 'oku nau hoko ko e kau kasitomaa (tu'unga 'o e liliu). Monitor pe ko e fē 'a e ngaahi kemipeini 'oku nau faka'uli 'a e fefononga'aki, 'ilo'i 'a e feitu'u 'oku tō ai 'a e kau kasitomaá, pea fakalelei'i 'a e ngaahi me'a hangē ko e li'aki 'o e ngaahi saliate fakataú, koe'uhi he 'oku li'aki 'a e vahe tolu 'e ua 'o e ngaahi saliate 'i he 'initaneti.

Ko e ngaahi founa mo e ngaahi me'angaue fakamaketi fakakomipiuta ko 'eni 'oku mahu'inga ia ki hono fakalelei'i 'o e fakatau 'i he 'initaneti mo hono fakalelei'i 'o e fetu'utaki 'a e kasitomaa.

'I Tonga 'oku kei ngaue'aki pe 'e he tokolahi taha 'o e kakai 'a e pa'anga (cash) ke totongi. Ko e "Fakatau he taimi ni Totongi 'amui ange" ko ha fili lelei ia ke kamata fakatau atu ai ho'o kava 'i he 'initaneti. Kae manatu'i, 'oku makatu'unga ia 'i he iku'anga 'i he loto fimalie 'a e kasitomaa ke fakakakato 'a e totongi. Ko e tokanga'i 'o e pa'angá 'oku 'i ai hono ngaahi kovi, hangē ko e taimi 'oku fiema'u ke fakalelei'i ai 'a e ngaahi 'inivoisi mo e pa'anga fakahū pa'angá, pea pehē ki he fakatu'utāmaki 'o e mole 'a e pa'angá 'o fakafou 'i he kaiha'á pe tuku hala'í. Foki hono tali 'o e ngaahi totongi fakakomipiuta 'e lava ke hoko ko ha gamechanger ki ho'o pisinisi.

Ko e founga 'e taha ko e faka'ata 'a e kau kasitomaa ke nau fai 'a e **fe'ave'aki pa'anga 'i he pangike** ki ho'o 'akauni pangike 'i Tonga. Lolotonga 'oku faingofua hono fakahoko 'o e founga ko 'eni, 'oku angamaheni 'aki 'a e ngaahi 'aho ngāue si'isi'i ke a'u atu 'a e pa'angá ki ho'o 'akauni, pea 'oku 'eke 'e he ngaahi pangike'á he totongi ki he ngāué. Ko e fakamole ki he ngaahi fe'ave'aki pa'anga 'i he vaha'a 'o e ngaahi pangikē fakalotofonua 'i Tonga 'oku angamaheni 'aki 'ene kamata mei he TOP 5 ki he TOP 10. Ki hono ma'u 'o e ngaahi fe'ave'aki pa'anga fakavaha'apule'anga, 'oku angamaheni 'aki 'a e totongi mei he TOP 10 ki he TOP 30. Ka neongo ia, 'e lava ke 'i ai ha ngaahi fakamole kehe, tautautefito ki he liliu pa'anga pe ko e ngaahi tu'unga fakafetongi pa'anga, 'a ia 'e lava ke ne fakalahi 'a e fakamole fakakatoa ki hono ma'u 'o e pa'anga mei muli.

Kapau 'oku 'i ai ha'o uepisaiti 'a'au, 'e lava ke totongi hangatonu 'a e kau kasitomaa 'o fakafou 'i ho'o **matapā totongi**, 'o fakahū 'a e pa'anga ki ho'o 'akauni pangikē 'i Tonga.

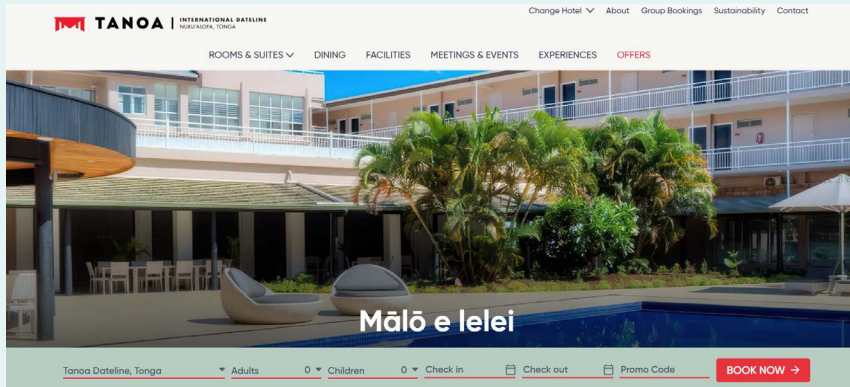
Ko e founga 'e taha ko e **totongi telefoni to'oto'o**, 'a ia na'e 'omai 'e he Digicel 'i he ngaahi ta'u si'i kuo maluu atu (vakai ki he case study 'i lalo).

Ko hono faka'aonga'i 'o e ngaahi QR codes ko ha fili faingofua, ke fakatupu 'a e ngaahi fe'ave'aki pa'anga 'i he pangike pe totongi 'i he telefoni to'oto'o. Te ke lava 'o fa'u ha QR code ke faingofua ki ho'o kau kasitomaa ke nau totongi 'enau kava 'i ha ngaahi kiliki si'isi'i pe. 'E scan pe 'e ho'o kau kasitomaa ho'o code, fakahu 'a e totongi, pea fakamo'oni'i 'a e fefakatau'aki. Ngaahi lelei mo e ngaahi kovi tefito 'o e ngaahi founga totongi 'i Tonga.

Ngaahi lelei mo e ngaahi kovi tefito 'o e ngaahi founa totongi 'i Tonga:

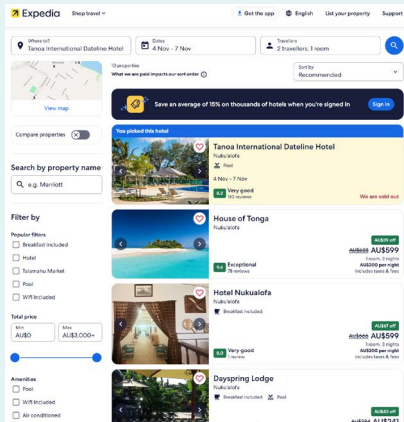
	Ngaahi lelei	Ngaahi kovi
Paanga	<ul style="list-style-type: none"> - 'Ikai ha totongi fakahanganu. 	<ul style="list-style-type: none"> - Fakatatau ki he loto fiemalie 'a e kasitoma ke fakakakato 'a e totongi. - Ko e totongi komisoni ki he ngaahi maketi 'oku fakamole lahi (taimi, komisoni, mo e fakamole fakapa'anga).
Fe'ave'aki pa'anga pangik	<ul style="list-style-type: none"> - Founa totongi faingofua. - Fa'a, ma'ulalo ange 'a e totongi 'o e fefakatau'aki 'i hono fakafehoanaki ki he ngaahi kaati fakamo'ua. 	<ul style="list-style-type: none"> - Totongi fe'ave'aki pa'anga 'i he pangike, 'a ia 'e lava ke fakamole lahi ki he kau folau 'eve'eva Fakavaha'apule'anga - A'u ki he 'aho ngaue 'e 3 ki hono ngaue'aki.
Matapa Totongi	<ul style="list-style-type: none"> - Faingofua ki he kau folau 'eve'eva fakavaha'apule'anga 'o ngaue'aki 'a e kaati credit mo e debit. - 'Oku 'ikai fiema'u ke mavahe ho'o client mei ho'o eshop ke totongi. 	<ul style="list-style-type: none"> - Totongi fefakatau'aki ('avalisi 4%). - Ko e fakatahataha'i mo e ngaahi tu'unga booking kehe 'oku 'ikai faingofua ke fakahoko mo tauhi.
Totongi telefoni to'oto'o	<ul style="list-style-type: none"> - Founa faingofua. - Ma'ama'a ('oku lolotonga ta'etotongi kapau ko e transfer 'oku fai mei he Digicel ki he fika Digicel). 	<ul style="list-style-type: none"> - Fakangatangata 'a e kau faka'aonga'i. - 'Oku 'ikai ke fehokotaki mo e ngaahi sisitemi kehe.

AKO FAKAEKEKE: TANOA INTERNATIONAL DATELINE

Ko e Tanoa International Dateline Hotel 'i Tonga kuo laka hake he ta'u 'e 30 'ene 'i he pisinisi hotele 'i he Pasifiki pea 'oku 'i ai 'a e ngaahi founa totongi 'i he 'initaneti ki he'ene kau kasitoomaa:

- 'Oku fakalele 'e he Tanoa ha uepisaiti tu'u-taha 'a ia 'e lava ai 'e he kau kasitoomaa 'o fakatotolo'i 'a e ngaahi fili nofo'anga kehekehe, fai ha ngaahi booking, pea totongi hangatonu 'o fakafou 'i he peesi checkout 'a e uepisaiti. Ko 'ene ngaahi feinga fakamaketi malohi 'oku ne faka'uli 'a e fefononga'aki ki he saiti.
- 'Oku toe faka'aonga'i foki 'e Tanoa 'a e ngaahi maketi hange ko e Booking.com mo e Expedia ke fakatau atu hono ngaahi loki 'i he 'initaneti, totongi ha komisoni 'o e 20% ki he tu'unga takitaha ki he booking takitaha 'oku fai 'o fakafou 'iate kinautolu.
- Ki he kau kasitoomaa mateaki 'a e Tanoa, 'oku 'i ai 'a e fili ke totongi 'o fakafou 'i he fe'ave'aki pa'anga 'i he pangike, neongo 'oku angamaheni 'aki 'a e 'aho 'e 3 'a e founa ko 'eni ke fakakakato 'a e totongi.

Ko hono kamata ho'o pisinisi 'i he 'initaneti' oku kau ai hono fakapapau'i oku muimui ho'o ngaahi ngāue fakapisinisi ki he ngaahi lao mo e ngaahi tu'utu'uni fakafonua. Ko e ngaahi 'elemeniti mahu'inga 'eni ki ho'o lisi fakalaó:

Lesisita: Te ke lava 'o lesisita ho'o pisinisi 'i he 'initaneti' pe 'i he 'ao fakafo'ituitui. Ko e ngaahi Lesisita Pisinisi 'o Tonga oku 'osi 'i he 'initaneti kakato he taimi ni, 'o faingofua ai 'a e lesisita ([link](#)). Ke fakahoko ho'o lesisita 'a e kautaha, 'Oku fa'a 'aho ngaue 'e 3-5. Ki he lesisita 'o e sole proprietorship, kuo pau ke fakahu ho'o foomu kole ki he lesisita 'o e kautaha fakataha mo ha totongi 'o e TOP 100.

Laiseni pisinisi: Ko e pisinisi kotoa pe, pe ko e sole trader, partnership pe kautaha, kuopau ke 'i ai ha'ane laiseni pisinisi ke fakalele 'i Tonga ni. Te ke lava 'o kole ki he laiseni ko 'eni 'i he 'ao fakafo'ituitui pe 'i [he 'initaneti](#). 'Oku makatu'unga 'a e taimi ngaue 'i he fa'ahinga 'o e pisinisi, ka neongo ia, 'e lava ke ke 'amanaki 'e 'aho ngaue 'e 3-5.

Lesisita tukuhau: Ko e lesisita oku fai ia 'i he loto fiemalie kapau oku si'i hifo 'a e turnover 'i he TOP 100,000 'i he ta'u. Ko e tukuhau fakamole koloa (VAT) 'i Tonga oku 15%. Kole ki ha Fika Faka'ilonga Tukuhau (TIN) ki he Potungau Pa'anga Hu Mai mo e Kasitomu. 'Oku ma'u atu ha fakamatala lahi ange 'i he [fehokotaki'anga](#) ko 'eni.

Malu'i 'o e fakamatala mo e fakapulipuli: Fakapapau'i ke fakamatala'i mahino ho'o tu'utu'uni fakapulipuli 'aki hono tali 'a e ngaahi fahu'i ko eni: Ko e ha 'a e fakamatala oku ke fanaki? Ko e ha oku ke fanaki ai 'a e fakamatala ko 'eni? 'E lava fefe ke sio mo liliu 'e he kau fakatau 'enau fakamatala?

Malu'i 'o e kau fakatau: 'Oku fiema'u 'e he Lao ki he Malu'i 'o e Kau Fakatau 'a Tonga (2000) ki he ngaahi pisinisi ke nau 'oatu 'a e ngaahi tohi tali totongi, faka'ehi'ehi mei he ngaahi founda takihala'i, pea fakapapau'i oku lelei 'a e tokanga'i.

Customizable ngaahi sipinga ki ho'o pisinisi E-commerce' ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi tu'unga oku ma'u 'i he 'initaneti, hange ko 'eni ['i heni](#). 'Oku totonu ke fakakau 'i ho'o uepisaiti pisinisi ha ngaahi tu'utu'uni mahino ki he:

- Ngaahi tangi 'a e kasitoma, fakalelei'i 'o e ngaahi fakakikihi
- Ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi tu'unga totongi
- Faka'ikai'i 'o e mo'ua: Ko e fakatokanga 'eni oku ne fakangatangata 'a e me'a oku fatongia'aki 'e ho'o pisinisi kapau 'e 'iai ha me'a 'e hala 'i ho'o koloa pe sevesi.

'Oku lolotonga fakafou'u 'e Tonga 'a 'ene ngaahi fa'unga fakalao mo fakatonutonu ko e kongia ia 'o hono fakahoko 'o e Founga Ngaue mo e Mape Hala Fakafonua ki he Fefakatau'aki 'i he 'Initaneti.

Fakatata 'o e fakamatala mei he Tonga Trade Portal, 'o fakatefito 'i he fakatau atu 'o e kava ki muli: Ki ha taumu'a pau, hange ko hono fakatau atu 'o e kava ki muli 'i he vakapuna, 'e lava ke sio ha taha ki he fakanounou 'o e founga ngaue, mo hono ngaahi tohi 'oku fiema'u fe'unga, fakafuofua 'o e ngaahi fakamole, loloa fakakatoa, mo e ngaahi lao pe ngaahi tu'utu'uni.

NGAAHI TOKONI KI HE MALU: MALU'I HO'O PISINISI 'I HE 'INITANETI.

Ngaahi tokoni faingofua ka 'oku ola lelei ke tokoni ki hono malu'i ho'o pisinisi:

'I ho'o venture ki he E-commerce, 'Oku mahu'inga ke malu'i koe mei he fakautuutu 'a e fakatu'utamaki 'o e scams 'i he 'initaneti mo e ngaahi fakamanamana 'i he 'initaneti. Ko e ngaahi maumau'i 'o e malu'i 'e lava ke ne fakatupu ha ngaahi fakamoveuveu lalahi, kau ai 'a e mole 'a e fakatau, fakatu'utamaki 'a e fakamatala 'a e kasitomaa, mo e maumau'i 'o e ongoongo 'o ho'o pisinisi - ngaahi fakamole 'e lava ke faka'ehi'ehi mei ai 'aki hono fai 'o e ngaahi founa malu'i.

Fakakaukau malu'i	Ke ngaue	UHINGA
Fakalahi Ho'o Ngaahi Lea Fufuu .	Ngāue'aki 'a e ngaahi lea fufuu mālohi mo makehe 'oku 'ikai si'i hifo he mata'itohi 'e 12, kau ai 'a e ngaahi mata'itohi, ngaahi fika, mo e ngaahi faka'ilonga. Faka'ehi'ehi mei he fakamatala 'oku faingofua ke mate'í. 'E lava ke ke faka'aonga'i ha sevesi hange ko e LastPass pe 1Password ke fakatupu ha lea fufuu upsized.	Ko e ngaahi lea fufuu lōloa mo faingata'a angé 'oku faingata'a ange ke crack, 'o 'omai ai ha la'i mahu'inga 'o e malu'i.
Fakalelei'i ki he Fakamo'oni 'o e Me'a 'e Ua	Faka'atā 'a e fakamo'oni 'o e me'a 'e ua 'i he ngaahi 'akauni mahu'inga kotoa pē. 'Oku kau 'i he founa ko 'eni ha sitepu malu'i 'oku tanaki atu 'i he tafa'aki 'o ho'o lea fufuu. Hili ho'o fakahu ho'o lea fufuu, te ke ma'u ha code 'e 'ave ki ho'o telefoni 'o fakafou 'i he text message pe ki ho'o 'imeili. 'E fie ma'u ke fakahu 'a e code ke fakakakato 'a e login.	Tānaki atu ha sitepu 'e taha, 'o 'ai ke faingata'a ange 'aupito ki he kau faka'aonga'i ta'efakamafai'i ke nau hū ki ho'o ngaahi 'akauní, neongo kapau 'oku nau ma'u ho'o lea fufuu.
Fakafo'ou ma'u pe ho'o ngaahi Apps	Tauhi e ngaahi polokalama fakakomipiutá, ngaahi polokalamá, mo e ngaahi sisitemi ngāué ke fakamuimitaha. Faka'atā 'a e ngaahi fakafo'ou 'otomētíká kapau 'e lava.	'Oku fa'a kau 'i he ngaahi fakafo'ou ma'u pe 'a e ngaahi patch malu'i 'oku nau fakalelei'i 'a e ngaahi vaivai'anga fo'ou kuo 'ilo, malu'i ho'o ngaahi sisitemi mei he ngaahi 'ohofi.

<p>Poupou’i Ho’o Fakapulipulí</p>	<p>Tokanga ki he fakamatala 'oku vahevahe 'i he 'initaneti. Fakatonutonu 'a e ngaahi tu'unga fakapulipulí 'i he ngaahi tu'unga mītia fakasōsialé ke fakangatangata 'a e hū ki he ngaahi fakamatala mahu'ingá.</p>	<p>Fakasi'isi'i 'a e fakatu'utamaki 'o ho'o fakamatala 'oku faka'aonga'i ki he scams pe 'a e hū ta'efakamafai'i.</p>
<p>Upscale ho'o fakamatala mo e ngaahi sisitemi Backup</p>	<p>Back up ma'u pe ho'o fakamatala 'o faka'aonga'i 'a e ngaahi fakalelei'anga fakalotofonua mo e 'ao 'o e tanaki'anga. Sivi'i ho'o ngaahi backups ke fakapapau'i 'oku nau ngaue.</p>	<p>Fakapapau'i 'e lava ke ke toe fakaakeake mei he mole 'o e fakamatala koe'uhi ko e cyberattacks, ngaahi ta'elavame'a 'o e sisitemi, pe tamate'i fakatu'upakee, 'o faka'ata 'a e ngaahi ngaue 'a e pisinisi ke hokohoko atu 'aki 'a e si'isi'i taha 'o e fakamoveuveu.</p>

Ki ha fakamatala lahi ange:

<https://pacson.org/cyber-smart-pacific/cyber-smart-pacific-2023>

Airbnb
airbnb.com

Booking.com

booking.com
booking.com

Fakalelei'i 'o e totongi telefoni to'oto'o 'a e Digicel
www.digicelpacific.com/mobile/to/apps/mycashton

Matapa totongi 'a e ANZ
www.anz.com/tonga/en/business/merchant-services/anz-egate

Matapa Totongi 'Initaneti 'a e BSP 'i Tonga
www.bsp.to

Pasifiki E-commerce portal
pacificcommerce.org

Uepisaiti Ngaohi 'i Tonga
www.madeintonga.com

Takimamata 'a Tonga
www.tongatourism.travel

Potungau Takimamata 'a Tonga, peesi Facebook
www.facebook.com/MinistryofTourismTonga

Fakalelei'i 'o e tu'uaki 'o e 'ofisi pousi
www.tongapost.to

Tauhi Saiti:
www.siteminder.com

Fakalelei'i 'o e kau fakalakalaka 'o e uepi, Tonga Uepi Host
www.tongawebhost.to

KAU MEMIPA 'O E KULUPU 'O E NGĀUE'ANGA

FAKAMALO ATU HE TOKONI:

Akanesi Katoa	Loea Ma'olunga 'a e Kalauni, 'Ofisi 'o e 'Ateni Seniale, Pule'anga Tonga
Eiko Ahokava	Tokotaha 'oku 'a'ana 'a e pisinisi 'a Eiko SAN
Fa Finau	Pangikē BSP Tonga, Pule, Timi Ngāue Fakakomipiuta
Greg Just	Ko e tokotaha 'oku 'a'ana 'a e pisinisi 'o e Tropicana Cafe 'i Vava'u pea mo e web host, uepisaiti 'a e Takimamata.
Jess Afeaki	Ma'u pisinisi mo e ma'u uepisaiti, uepisaiti 'Made in Tonga'
Kathleen Walters	Va'a Fefakatau'aki & Mataotao 'i he E-commerce, Potungauae Fefakatau'aki mo e Fakalalalaka Faka'ekonomika, Pule'anga Tonga
Siosifa Pomana	Pule 'o e Kautaha Fefakatau'aki 'a Tonga. Ngaue kimu'a 'i he Digicel Telstra mo 'ene ngaue 'oku fakatefito 'i he liliu faka-dijitali ma'a Tonga. Ko Siosifa foki ko e Pule ki he Web Host 'a Tonga.
Teisa Tupou	'Ofisa Ma'u Mafai ki he Takimamata 'i Tonga

FAKAMALO ATU HE POUPOU FAKATEKINIKALE:

Vashti Maharaj	Fakahinohino, Tu'utu'uni Fefakatau'aki Fakaniukilia 'Asenita Fehokotaki 'a e Kominuieli
----------------	---

